

Mori cu ciutură din județul Mehedinți. Starea actuală a instalațiilor hidraulice tradiționale din Plaiul Cloșani și Clisura Dunării

Marius Florin STREZA*

Following the three research campaigns carried out in the county of Mehedinți, we aimed to record the installations of folk technique from the studied localities. The research focused on Plaiul Cloșani and Clisura Dunării; thus, the study covered eleven mills with ciutură (horizontal hydraulic wheel) from five localities, all in different conservation states, from ruins to still functioning ones. Where it was appropriate, comparisons with mills from the county of Caraș-Severin were attempted, as well as a look back in time towards the 20th century, the peak moment in the development of the traditional technical installations.

Keywords: mill, horizontal wheel, hydraulic, (hydraulic) wheel, mechanism, molinology

Cuvinte cheie: moară, ciutură, hidraulic(ă), roată (hidraulică), instalație, mulinologie

În cadrul deplasărilor efectuate în județul Mehedinți am abordat o problemă destul de complexă, pornită de la un dublu scop: identificarea elementelor constitutive ale unei viitoare *Gospodării de apicultor* din județul Mehedinți (gospodărie prevăzută în *Proiectul tematic* al Muzeului din Dumbrava Sibiului) și repertorierea instalațiilor hidraulice de tehnică populară.

Morile cu ciutură au fost preponderent studiate în cele trei campanii de cercetare desfășurate, de-a lungul unei perioade ce depășește un an și jumătate. S-a urmărit repertorierea unui număr cât mai mare de instalații hidraulice indiferent de starea de conservare. Spre deosebire de morile din județul Caraș-Severin, în mare măsură funcționale, cele din județul Mehedinți nu mai funcționează și sunt chiar într-o stare avansată de degradare.

Nu avem pretenția de a realiza o radiografie completă a județului Mehedinți din moment ce sunt încă zone, aflate la granița cu județul Gorj, ce nu au fost acoperite. Ne propunem să facem o scurtă descriere însoțită de fotografii și coordonate GPS a morilor ce sunt parte a unui proiect la scară mare – *GPS Mill Database*, administrată de către TIMS (The International Molinological Society). Etnografia modernă nu se poate lipsi de folosirea celor mai uzuale descoperiri tehnice folosite la scară largă în ultimii 10 - 15 ani: aparatul foto digital, GPS-ul ca să numim numai două dintre ele.

Nu ne propunem să abordăm morile din județul Caraș-Severin, ci doar le vom aminti în cazurile în care se impun comparații.

Instalațiile (în literatura străină - „mașini”) reprezintă categoria superioară a mijloacelor de muncă, la nivelul civilizației tradiționale¹.

În trecut au existat diverse instalații hidraulice ce au dus faima acestor localități dincolo de granițele județului: mori, pive, complexe, teascuri, joagăre/fierăstraie și cazane de țuică. Cea mai mare răspândire au avut-o morile cu ciutură, identice cu cele din Banat.

Rețeaua hidrografică străbate în general un ținut stâncos, cu chei, alternând cu mici bazinete. Ea este reprezentată de Dunăre, care străjuiește marginea sudică a zonei, străbătând renumitul defileu al Porților de Fier, precum și râurile Cerna, Bahna, Jidoștița, Topolnița, Coșuștea, Bulba, Motru Sec, Motru, în care se varsă o serie de pâraie².

* muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: zamarflo@yahoo.co.uk

¹ C. Bucur, *Evoluție și tipologie în sistematizarea instalațiilor tradiționale din România*, în „CIBINIUM” 66, Sibiu, 1966, p. 115.

² M. Bratiloveanu-Popilian, *Zona etnografică Plaiul Cloșani*, Editura Sport-Turism, București, 1990, p. 25.

Având o capacitate redusă de prelucrare, morile cu ciutură, cu roată orizontală, satisfac cererile unei populații cu producție agricolă mică; ele sunt, de asemenea, adaptate condițiilor locale, cu debite reduse de apă. Adesea apar înșirate la o distanță mică unele de altele, de-a lungul aceleiași văi, așa cum pot fi văzute la Ponoarele, pe Valea Morilor, căreia i-au și dat numele³.

Morile cu ciutură sunt construcții mici din bârne, cu acoperiș în patru ape (n.a. cu două ape, la majoritatea morilor, în zilele noastre) și formate dintr-o singură încăpere. Apa adusă prin (i)erugă (un canal amenajat) și captată apoi de un jgheab de lemn, cade de la înălțime pe ciutură, punând-o în mișcare. Ciutura este compusă dintr-un butuc cu mai multe aripi sau scafe radiale, a căror mărime diferă în funcție de debitul apei⁴.

În această zonă moșnenească, morile sunt proprietate obștească și aparțin mai multor familii făcând parte din aceeași spiță de neam de unde le vine și numele (...) fiecare cu un număr de rânđași, coproprietari, ale căror drepturi se transmit urmașilor. Aceștia au dreptul să macine în anumite zile, fiind obligați totodată să contribuie la întreținerea instalației⁵.

Acest tip rudimentar de moară avea o mare răspândire atât pe teritoriul patriei noastre (Banat, Munții Poiana Ruscăi, Depresiunea Hațeg, sud-vestul Transilvaniei, zona de la poalele Carpaților dinspre Oltenia, Vrancea etc.), cât și în întregul spațiu Euro-Asiatic (centrul și vestul Europei, peninsula Iberică, peninsula Scandinavică, arcul Carpato-Balcanic, regiunea Caucaziană și centrul Asiei)⁶.

De regulă, morile cu ciutură se găsesc pe cursuri mici de apă, cu debit mai mult sau mai puțin constant. Caracteristicile lor definitorii sunt: construcție înaltă pe piloți, așezată deasupra cursului apei, cu roată orizontală „cu linguri” (sau „căuce”) în care apa lovește lateral prin cădere și pune în mișcare fusul vertical cu transmisie directă în piatra umblătoare.

Localitățile mehedintene cercetate au fost: Svinița, Plavișevița (comuna Dubova), Bahna (comuna Ilovița), Costești (comuna Balta) și Ponoarele.

La **Svinița** se mai găsesc trei mori, dintre care una este funcțională. Două mori sunt plasate în vatra satului și una pe râul Povalina (la 4 kilometri de comună în direcția Moldova Nouă). Astfel:

Moara 1:

- Svinița, județul Mehedinți;
- Nu este funcțională (lipsește ciutura). Se remarcă zidurile de piatră specifice morilor din comună;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°30'1,75
- Long: E 22°5'44,43”

Moara din Svinița, județul Mehedinți / Svinița Mill, Mehedinți county

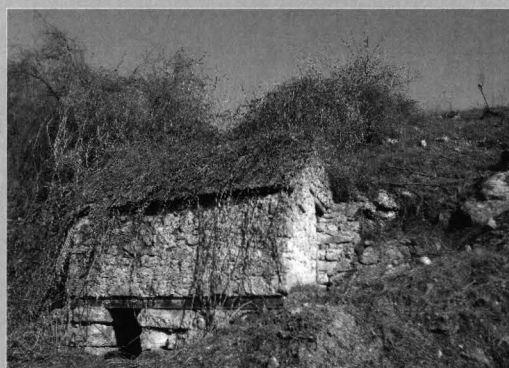

Foto 1 - vedere frontală
Photo 1 - front view

Foto 2 - interior
Photo 2 - interior

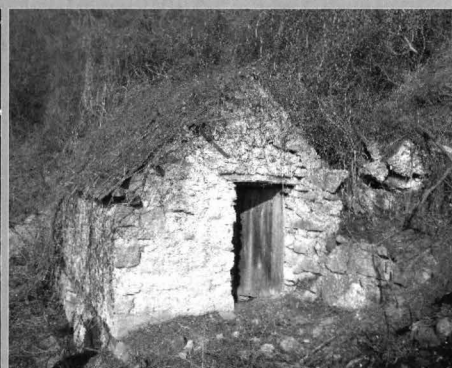

Foto 3 - vedere generală
Photo 3 - overall view

³ *Ibidem*, pp. 66-67.

⁴ *Ibidem*, p. 67.

⁵ *Ibidem*, p. 67.

⁶ M. Budiș, P. Idu, *Mori cu ciutură și pive din bazinul superior al Bahnei - Mehedinți*, în „CIBINIUM” 1967/68, Sibiu, 1968, p. 220.

Mori cu ciutură din județul Mehedinți.
Starea actuală a instalațiilor hidraulice tradiționale din Plaiul Cloșani și Clisura Dunării

Moara 2:

- Svinița, județul Mehedinți;
- Este o moară nouă (1980) realizată din cărămizi de beton (bolțari) și elemente metalice (ciutura și frâna). Canalul („eruga”) este din beton. A fost ridicată pe amplasamentul unei vechi mori, la mai puțin de 100 de metri în amonte de Moara 1;
- Este funcțională fiind folosită de către săteni;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°30'4.1”
- Long: E 22°5'46.2”

Moara din Svinița, județul Mehedinți
Svinița Mill, Mehedinți county

Foto 4 - vedere generală
Photo 4 - general view

Foto 5 - vedere frontală
Photo 5 - front view

Foto 6 - instalația de măcinat
Photo 6 - grinding mechanism

Foto 7 - pietrele morii
Photo 7 - mill stones

Moară pe râul Povalina

- Așezată la 4 kilometri de Svinița (în apropierea drumului național spre Moldova Nouă);
- Nu au mai rămas decât zidurile de piatră, instalația lipsește;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°31'39.76”
- Long: E 22°4'38.35”

Foto 8 - Moara în ruină
pe Valea Povalina, comuna Sichevita
Photo 8 - Mill in ruins from Povalina, Valley, Sichevita

Svinița este un caz special, unde din cauza lipsei lemnului pentru construcții s-a folosit piatra pentru realizarea pereților morii. Ca o tendință a ultimilor 25-30 de ani se observă tot mai mult folosirea fierului pentru construirea instalației de măcinat, dar și a tuburilor de beton pentru (i)erugă. Și aici, trebuie să precizăm, că aceste modificări apar la morile reparate/reconstruite după anii 80-90, pe Clisura Dunării și în marea parte a zonei montane a județului Caraș-Severin. Din păcate, morile din restul județului Mehedinți sunt într-o stare atât de avansată de degradare încât proprietarii nici nu au ajuns la acest stadiu în care materialele moderne (industriale) să ia locul lemnului.

La **Plavișevița** au rezistat două mori după umplerea barajului de la Porțile de Fier. O altă moară este în prezent în expoziția permanentă în aer liber de la Muzeul Satului din București.

Moara 1

- Plavișevița, comuna Dubova, județul Mehedinți;
- Nu este funcțională, acoperișul este deteriorat, iar ciutura lipsește. Se află la drumul național, în afara comunei Dubova, spre Svinița și Moldova Nouă;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°34'21.034”
- Long: E 22°13'42.366”

Moara din Plavișevița, comuna Dubova
Mill from Plavișevița, commune of Dubova

Foto 9 - vedere frontală
Photo 9 - front view

Foto 10 - vedere generală
Photo 10 - overall view

Foto 11 - instalația de măcinat
Photo 11 - grinding mechanism

Moara din Plavișevița, județul Mehedinți
Mill from Plavișevița, Mehedinți county

Foto 12 - vedere generală
Photo 12 - overall view

Moara 2

- Plavișevița, comuna Dubova, județul Mehedinți;
- Construcția se prezintă destul de bine, dar nici un element din instalație nu se mai găsește la fața locului;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°34'21.588”
- Long: E 22°13'41.208”

La **Bahna**, mai există o singură moară cu ciutură, aflată în continuă degradare:

- Bahna, comuna Ilovița, județul Mehedinți;
- Moara este deteriorată la interior. Din instalație nu au mai rămas decât pietrele de moară și frâna. Acoperișul este parțial degradat, restul construcției fiind în stare destul de bună.
- Pentru a ajunge la moară se merge din centrul comunei Ilovița 4 kilometri până în satul Bahna, la ieșirea aflată în amonte râului.
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°46'15.3"
- Long: E 22°30'32.29"

Moară cu ciutură din Bahna, județul Mehedinți
Mill with *ciutură* (horizontal hydraulic wheel) from Bahna, Mehedinți county

Foto 13 - vedere generală
Photo 13 - overall view

Foto 14 - pietre de moară
Photo 14 - mill stones

Privit în ansamblu, bazinul superior al Bahnei se prezintă ca un strâmt culoar depresionar, ce separă masivul muntos al Mehedinților în vest de podișul cu același nume în est. Văile înguste și adânci, cu versantele acoperite de păduri, au albia pardosită cu stânci, ce dau naștere la numeroase cascade și chei⁷. Comuna este cunoscută pentru numeroasele mori și pive de haine ce au existat aici la jumătatea secolului al XX-lea.

Pivele sunt construcții mult mai modeste decât cele din alte regiuni ale țării (Banat, Transilvania, Moldova). Construcția casei piuei și a ierugii sau digului, nu solicită amenajări speciale pentru amplasare, deoarece configurația foarte accidentată a terenului este folosită cu pricepere la maxim⁸.

Pivele din întreg județul Mehedinți sunt doar amintire, ele mai pot fi văzute doar în schițele din lucrările de specialitate sau în poze. Nu greșim când spunem că această situație se regăsește la nivel național, cu excepția a două sau trei cazuri izolate.

Costești a fost unul dintre cele mai importante centre de morărit din Plaiul Cloșani. Aici au fost peste 20 mori cu ciutură până la jumătatea secolului al XX-lea. Astăzi mai sunt patru mori în stări diferite de conservare:

⁷ M. Budiș și P. Idu, *Mori cu ciutură și pive din bazinul superior al Bahnei - Mehedinți*, în „CIBINIUM” 1967/68, Sibiu, 1968, p. 217.

⁸ *Ibidem*, pp. 226-228.

Moara „Basarabilor”

- Costești, comuna Balta, județul Mehedinți;
- Instalația este completă și ar putea funcționa, dar (i)eruga necesită curățiri temeinice;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°92'46.1”
- Long: E 22°57'83.4”

Moara Basarabilor, Costești, județul Mehedinți
Basarabilor Mill, Costești, Mehedinți county

Foto 15 - vedere generală
Photo 15 - overall view

Foto 16 - instalația morii
Photo 16 - installation of
the mill

Foto 17 - inițialele proprietarilor
Photo 17 - initials of the owners

„Moara Drăgățească”

- Costești, comuna Balta, județul Mehedinți;
- Este într-o stare avansată de degradare, acoperișul s-a prăbușit. În interior se mai pot observa doar pietrele de moară;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°55'25.7”
- Long: E 22°34'47.1”

Moara Drăgățească din Costești, județul Mehedinți
Drăgățeasca Mill from Costești, Mehedinți county

Foto 18 - vedere generală
Photo 18 - overall view

Foto 19 - pietrele morii
Photo 19 - mill stones

„Moara Iovănească”

- Costești, comuna Balta, județul Mehedinți;
- Nu este funcțională. Construcția este într-o stare bună, protejată de învelitoarea din plăci de azbociment. La interior, doar pietrele de moară au mai rezistat.
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°55'24.8”
- Long: E 22°34'53.7”

*Mori cu ciutură din județul Mehedinți.
Starea actuală a instalațiilor hidraulice tradiționale din Plaiul Cloșani și Clisura Dunării*

Moara Iovănească din Costești, județul Mehedinți
Iovăneasca Mill from Costești, Mehedinți county

Foto 20 - vedere generală
Photo 20 - overall view

Foto 21 - vedere frontală
Photo 21 - front view

Foto 22 - interior
Photo 22 - interior

„Moara Potopească”

- Costești, comuna Balta, județul Mehedinți;
- Nu este funcțională. Se mai păstrează instalația de măcinat, în schimb lipește ciutura. Construcția este bine protejată de învelitoarea din țiglă.
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°58'28.362”
- Long: E 22°35'22.980”

Moară Potopească din Costești, județul Mehedinți
Potopeasca Mill from Costești, Mehedinți county

Foto 23 - vedere generală
Photo 23 - overall view

Foto 24 - instalația morii
Photo 24 - installation of the mill

Din totdeauna cursurile de apă au fost privite ca o mare bogăție, apa lor fiind folosită pentru iazuri, pentru grădinarit și pentru mânăatul instalațiilor de tehnică populară. Locurile de mori cu vadurile lor devin obiectul unor tranzacții mult căutate. Dintr-o catagrafie de la 1833 cuprinzând morile și făcaiele din județul Mehedinți, reiese că la acea dată ființau 50 de asemenea instalații în Plaiul Cloșani și 84 în plasa Baia de Aramă⁹.

Cât erau de numeroase asemenea instalații la mijlocul secolului al XIX-lea ne spune o statistică a vremii, care arată că în județul Mehedinți erau un număr de 677 de instalații, din care 655 mori de apă, mai toate mici, 10 mori de vânt și 14 mori cu cai¹⁰.

⁹ A. Pănoiu, *Arhitectura și sistematizarea rurală din județul Mehedinți (sec. XVIII - XIX)*, Muzeul Național de Istorie, București, 1983, p. 194.

¹⁰ *Ibidem*, p. 198.

Din numărul mare de asemenea instalații mânate de apă, astăzi se mai păstrează numai câteva exemplare aflate în părăsire, în marea lor parte degradate.

La **Ponoarele** mai supraviețuiește o singură moară:

„*Moara Crăcucenilor*”

- Ponoarele, județul Mehedinți;
- Ar putea funcționa după o reșezare a instalației. Sistemul de măcinat și instalația hidraulică sunt complete. Este semnalizată de la drumul principal ce traversează comuna;
- Coordonate GPS: - Lat: N 44°58'13,6”
- Long: E 22°45'58.0”

Moara Crăcucenilor din Ponoarele, județul Mehedinți
Crăcucenilor Mill from Ponoarele, Mehedinți county

Foto 25 - vedere generală
Photo 25 - overall view

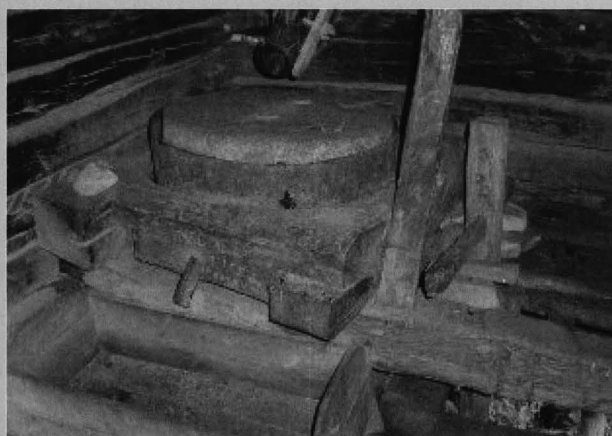

Foto 26 - instalația de măcinat
Photo 26 - grinding mechanism

Morăritul reprezintă una dintre ocupațiile practicate din timpurile străvechi de când omul a înțeles să folosească forța apelor pentru a-și pregăti hrana. În zona noastră apele erau puține și de aceea ele au fost valorificate la maxim prin prezența unor asemenea construcții. Numărul acestora era destul de mare în Plaiul Cloșani¹¹. Pe Valea Morilor din Ponoarele au existat 8 mori. Astăzi nu mai există decât una singură: Moara Crăcucenilor. Ea aparține locuitorilor din Cracu Muntelui, dar nimeni nu mai vine să macine acolo, deoarece oamenii și-au făcut mori electrice¹².

Ultima moară pe care o propunem este plasată pe granița dintre județele Caraș-Severin și Mehedinți între Băile Herculane și Cerna Vârf, pe un „ogaș”, în imediata apropiere de vărsarea în râul Cerna.

Este o moară de mici dimensiuni folosită de către locuitorii din satul apropiat. Moara nu este închisă și se poate zări foarte ușor peste râul Cerna, din dreptul „Pensiunii Dumbrava”.

- Coordonate GPS: - Lat: N 44°58'22.0”
- Long: E 22°29'28.72”

¹¹ C. Boteanu, D. Borloveanu, *Ponoarele*, Editura MJM, Craiova, 2003, pp. 166-167.

¹² *Ibidem*, p. 168.

Moara pe Cerna
Cerna Mill

Foto 27 - vedere generală
Photo 27 - overall view

Foto 28 - instalația de măcinat
Photo 28 - grinding mechanism

Din cele 885 de instalații de mori cu ciutură, câte existau în funcțiune la 1957, un număr de 509 se aflau în Banat, 304 în Oltenia și Muntenia, 29 în Transilvania¹³. Se poate observa că răspândirea morilor hidraulice cu roată verticală este invers proporțională cu cea a morilor cu ciutură.

Din totalul de 446 de instalații de prelucrare a textilelor, în 1957 existau 317 pive, 14 dârste, 11 vâlori separate, 100 de darace și alte 4 diverse instalații. Repartiția teritorială pe provincii este edificatoare, în special pe pive și darace: în Banat 12 pive, în Oltenia și Muntenia 72 pive și 30 drace, în Transilvania 200 de pive și 64 darace, în Moldova 33 pive și 6 darace. Gruparea, este cum se observă și aici, strâns legată de arcul carpatic¹⁴.

Răpândirea pe provincii a instalațiilor de fasonat scânduri era în 1957 următoarea: Banat 25, Oltenia și Muntenia 113, Transilvania 260, Moldova 26¹⁵.

Dacă în 1957 erau 5518 instalații hidraulice în 2005 localități la nivelul întregii țări (conform lui Cornel Irimie), astăzi numărul acestora este de aproximativ zece ori mai mic. Un număr exact nu poate fi dat de vreme ce nu există o statistică actuală, în acest sens, la nivel național.

Principalul material de construcție a rămas lemnul (cel de fag asemenea Banatului). Pereții sunt realizați din bârne rotunde sau fasonate pe două ori patru fețe, acoperișul este în două ape cu învelitoare din șindrila de fag. Alte esențe lemnoase folosite la construirea diverselor elemente ce intră în componența unei mori sunt: stejarul, gorunul și salcâmul.

Spre deosebire de Banat¹⁶, în Mehedinți găsim mult mai rar mori ridicate pe furci (trunchiuri de lemn pe care se sprijină un colț sau două ale construcției morii folosite în zonele cu chei ale râurilor, unde malurile sunt abrupte). Alteori se folosesc stâncile din albia râului ca puncte de sprijin, totul ține de condițiile naturale și de ingeniozitatea oamenilor. Mărimea (grosimea și diametrul) pietrelor de moară este în strânsă legătură cu debitul cursului de apă și forța cu care jetul de apă lovește paletele sau căucele roții hidraulice orizontale (acest strămoș al turbinei moderne).

¹³ C. Irimie, *Ancheta statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României (Vechimea, tipologia, răspândirea și frecvența lor)*, în „CIBINIUM” 66, Sibiu, 1966, p.418.

¹⁴ *Ibidem*, p. 435.

¹⁵ *Ibidem*, p. 441..

¹⁶ Vezi D. Țeicu, *Moara de apă din Banat*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.

Simplitatea construcției nu necesită persoane specializate (meșteri) aceasta fiind ridicată de către proprietari. Dar, în schimb, fixarea instalației de măcinat și calibrarea pietrelor impune prezența unui meșter. Pietrele de moară sunt aduse, întotdeauna din centre de pietrari de pe Clisura Dunării.

Planul acestor mori diferă destul de puțin, amprenta lor la sol este aproape pătrată (cu latura ce rar depășește 2 - 2,5 m). Morile de pe Clisura Dunării sunt de dimensiuni mult mai mari, dreptunghiulare (începând cu cele de la Svinița și continuându-se cu cele de la Sichevița, în județul Caraș-Severin). Morile din restul județului sunt aproximativ pătrate.

Amenajările hidrotehnice sunt simple, apa este adusă printr-un canal (50 – 200 m) din cursul principal al râului ca mai apoi să fie dirijată la roata orizontală printr-un scoc/jgheab realizat dintr-un trunchi de copac scobit conic, pentru a imprima viteză apei. La multe dintre mori lemnul a fost înlocuit cu tuburi de beton sau cu jgheaburi din fier, mult mai durabile.

Instalațiile de industrii populare tradiționale s-au bucurat de succes până la sfârșitul anilor '60, moment în care construirea marilor amenajări hidrotehnice, cât și scăderea cererii au dus la părăsirea lentă dar sigură a acestor meșteșuguri. Județul Mehedinți, cu excepția Porților de Fier, nu are amenajări hidrotehnice care ar fi forțat proprietarii de instalații hidraulice să închidă morile. Locul morilor cu ciutură a fost luat de morile electrice sau chiar de produsele finite din magazinele sătești.

BiBLIOGRAFIE:

- BOTEANU, Cornel; BORLOVEANU, Dumitru.** *Ponoarele*, Editura MJM, Craiova, 2003.
- BRATILOVEANU-POPILIAN, Marcela.** *Zona etnografică Plaiul Cloșanilor*, Editura Sport-Turism, București, 1990.
- BUCUR, Corneliu.** *Evoluție și tipologie în sistematizarea instalațiilor tradiționale din România*, în „CIBINIUN 66”, Sibiu, 1966, pp. 111-137.
- BUDIȘ, Monica; IDU, Petre.** *Mori cu ciutură și pive din bazinul superior al Bahnei – Mehedinți*, „CIBINIUM” 1967/68, Sibiu, 1968.
- IRIMIE, Cornel.** *Ancheta statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României (Vechimea, tipologia, răspândirea și frecvența lor)*, în „CIBINIUM” 67/68, Sibiu, 1968, pp. 413-505.
- PĂNOIU, Andrei.** *Arhitectura și sistematizarea rurală din județul Mehedinți (sec. XVIII - XIX)*, Muzeul Național de Istorie, București, 1983.
- ȚEICU, Dumitru.** *Moara de apă din Banat*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.